

SUFİLERİN/ARIFLERİN YAŞAM MEKÂNI OLARAK ZAVİYELER

Muhammet OKUDAN*

Bir şeyhin idaresinde sufilere tasavvuf eğitimin verildiği, sufilerin birlikte yaşadıkları genellikle şehir güzergahlarındaki işlek yollar üzerinde ya da geçitlerde inşa edilmiş bina ve bina topluluklarını zaviye denir. Zaviyeler sadece sufilere yaşam alanı sağlamamış aynı zamanda bir yerden bir yere gitmekte olan halkın karnının doyrulması ve belirli süre misafir edilmesi görevlerini de üstlenmiştir. Tekke, tekve, hankah, hanigah, düveyre, savmaa gibi kelimeler zaviyeyle eş anlamlı kullanılmıştır. (Kara, 2011)

İslam coğrafyasında zaviyelerin ortaya çıkışı tasavvuf akımının ortaya çıkışıyla aynı döneme denk gelmektedir (M. VIII. Yüzyıl) İlk zaviyenin ilk Sufi unvanı aldığı söylenen Ebu Haşim Osman b Şerik tarafından Şam yakınlarında Remle denilen yerde kurduğu gelenek halinde kabul edilir. 13. yüz yıla geldiğinde Fas'tan İran'a Mısırdan Türkiye'ye kadar geniş bir coğrafyada bu müessesenin kurumsallaştığı görülmektedir (Ocak, 1978).

Anadolu Coğrafyasının Müslümanlaşmasında ise zaviyeler adeta maya rolü oynamıştır. Moğol istilasından sonra da arif ve mutasavvıflar dağılan Anadolu coğrafyasını ilmi ve irfani özelliği ile toplayıp yeniden inşa etmişlerdir. Özellikle, sufiler kurdukları vakıflar aracılığı ile insanları eğitmiş ve Anadolu'daki tasavvufi, irfani anlayışın yaygınlaşmasına öncülük etmiş, yaşadıkları coğrafyada halkın gönlünü kazanmış böylece fetihler gönüllerin fethi ile kalıcı hale gelmiştir. Sadece gönülleri fethetmekle kalmamışlar aynı zamanda buldukları bölgenin güvenliğini sağlayan bir asker, hastaları tedavi eden bir hekim, eğitim veren bir öğretmen olmuşlardır (Numan, 1985)

Biz bu çalışmamızda zaviyelerin ortaya çıkışını, etkilendiği kurumları vb. konuları ele aldıktan sonra Anadolu'da kurulmuş bazı zaviyelerden yola çıkarak

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, orcid.org/0000-0002-3400-1410, muhammet.okudan@gop.edu.tr

ariflerin/sufilerin yaşadıkları mekân olan zaviyelerin kimler tarafından hangi amaçla kuruldukları, hangi ibadet ve ayinleri gerçekleştirdikleri, burada yaşayanların uyması gereken kuralların neler olduğu gibi konular ele alınarak işleyeceğiz.

Yukarıda değindiğimiz gibi ilk zaviyenin Ebu Haşim tarafından Şam yakınlarında kurulduğu gelenek olarak kabul edilmektedir. Ancak zaviyelerin kurulurken hangi kurumdan etkilendiğine dair bir takım iddialar bulunmaktadır. Zaviye ve benzeri yapıların ortaya çıkması özellikle Mescid-i nebevi ile yakından ilgili olduğunu iddia edenler mevcuttur. Onlara göre Mescid-i nebevi hem bir cami hem bir medrese hem de bir idari merkezken aynı zamanda suffede barınan kimsesiz sahabiler de dergahta yaşayan sufilere örnek olmuştur. Yine Hz Peygamber (SAV), Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in mezarlarının Mescid-i Nebeviye defnedilmesi gelenek olmuş zaviyede ölen şeyh zaviyenin haziresine gömülmüştür (Numan, 1985). Ancak özellikle Selçuklu ve Osmanlı Dönemi zaviyeler incelendiğinde bu zaviyedeki dervişler bir taraftan dini bilgi öğrenip ibadetle meşgul olurken diğer taraftan özellikle kırsal kesimde bulunan zaviyelerde yaşayan sufiler geçimlerini sağlamak için tarımla uğraşmış, bölgenin güvenliğini sağlamışlardır. Bu açıdan bakıldığında zamanla bir takım değişikliklerin olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer benzerlik ise zaviyelerin aslında ribat olarak ortaya çıktığı da sıklıkla kaynaklarda geçmektedir. Ribatlarda yaşayan dervişler zamanlarının önemli bölümünü cihatla geçirmiş kalan vakitlerinde ibadet ve ilimle uğraşmışlardır. Suffe'deki sahabiler de aynı şekilde cihat varken cihada gitmişler diğer zamanlarda ilim ve ibadetle uğraşmışlardır.

Diğer bir iddia ise Suriye'nin Remle bölgesinde H. 3. Asırda ortaya çıkan zaviyelerin, kurum olarak ortaya çıkmasında buradaki Yahudi ve Hristiyan manastırların önemli bir rol oynadığı şeklindedir(Ocak, 1978). Ancak farklı dinlerde aynı işlevi gören kurumların ortaya çıkması birbirlerinden etkilenmekten ziyade o dinin mensupların dini yorumlayış biçimi, Allah'a yakın olmak için dünya ile ilişkisini keme düşüncesi ile birleşince ortaya çıkması muhtemeldir.

Zaviyelerin şekillenmesinde rakip bir kurum olan medresenin etkisi olmuş ve bazan zaviye medresenin işlevlerini de yüklenmiştir. İlk zaviyeler son derece basit

ve sade olup çok defa kerpiçten ve ağaçtan yapıldıkları için fazla dayanıklı değillerdi. İlk sûflilerin sade bir hayat yaşamaları da zaviyelerin fizikî yapısına fazla önem vermelerine engel oluyordu. Ancak sonraki dönemlerde devlet adamlarının ve servet sahiplerinin zaviye yapımına yardımcı olmaları, bazen kendi adlarına zaviye yaptirmaları, mimari değeri olan sağlam yapıların ortaya çıkmasına vesile olmuş ve farklı coğrafyalarda birçok zaviye inşa edilmiştir (Uludağ, 1997)

Bununla birlikte Zaviyelerin geniş bir alana yayılmasındaki temel neden ise Abbasiler döneminde devletin merkezi otoritesinin zayıflamasıyla ortaya çıkan yerel devletçikler bu bu devletlerin yöneticileri meşruiyetlerini sağlamak ve halk üzerinde etkili olabilmek için yaşadıkları bölgelerdeki halkın sevdiği din adamlarına vergisiz geniş topraklar vermiş bu kişilerde yöneticilerin halkın nezdinde biatlarını almışlardır. Anadolu'da 14. Yüzyılda zaviyelerin sayısının hızlı bir şekilde artmasının nedeni de aynı olduğu söylenebilir. Özellikle Moğol istilasından sonra sarsılan merkezi otorite yerel beyleri bağımsızlıklarını ilan etmelerine neden olmuş, bu yerel beylerde halkın üzerinde etkisi büyük olan şeyh ve dervişlere geniş arazileri tahsis ederek kendi meşruiyetleri bu şeyh ve dervişler aracılığı ile halk üzerinde sağlama yoluna gittikleri söylenebilir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin kuruluşundaki padişahlar içinde geçerlidir. Özellikle Osman Gazi Orhan Gazi ve I. Murat ile dervişler arasında karşılıklı bir dayanışma söz konusu idi. Padişahlar dervişlerin hizmetlerine karşılık onlara zaviyeler açıyor ve geniş toprakları bağışlıyorlardı.(Ocak, 1978) Yine Tokat'ta Moğol istilasından sonra birçok zaviye yerel beyler tarafından inşa edilmiş ve çeşitli akarlar bu zaviyelere gelir getirmek üzere bağlanmıştıdır (Emir, 1994)

Tartışma konularından bir tanesi de özellikle Anadolu coğrafyasında kurulan zaviyelerin mimari özellik bakımından Bizans şapellerine benzemesi iddiasıdır.(Ocak, 1978) Mimari, medeniyetin bir parçasıdır ve her çağın modern mimarisinin ortaya çıkmasında yeryüzünde var olmuş bütün medeniyetlerin bir şekilde katkı da bulunduğu söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında mimari kökenin şapele veya başka bir binaya benzemesi o kurumun Anadolu'nun Müslümanlaşmasında ve Türkleşmesinde ifa ettiği rolü gölgede bırakamaz. Ayrıca Ahmet Yaşar Ocak'ın belirttiği gibi bazı zaviyeler terkedilmiş Hristiyan köylerinde kurulmuş, buradaki şapellerde zaviye olarak değerlendirilmiştir.

Bu kuruma ilk defa ciddi bir düzen getiren ve buradaki faaliyetleri belli kurallara bağlayan sūfi olan Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr müridi Hasan el-Müeddib'e şu kuralları yazdırmıştı: Bedeninizi ve elbisenizi daima temiz tutun; camide ve mübarek mekânlarda gereksiz yere konuşmayın; namazı ilk vaktinde cemaatle kılın; gece namazına önem verin; seher vakti tövbe ve dua edin; sabahleyin güneş doğana kadar Kur'an okuyun; akşamla yatsı arasında dua ve zikirle meşgul olun; muhtaç ve zayıflara ilgi gösterin, onlara tahammül edin; yemeği birlikte yeyin; izin almadan birbirinizden ayrılmayın; boş zamanlarda ya ilim öğrenin veya vird ile meşgul olun (Uludağ, 1997)

Bu kurullar birer prensip haline getirilmiş birçok zaviyenin vakfiyesinde açık bir şekilde belirtilmiştir. Birde bunu ek olarak Anadolu'da batini zaviyeleri yaygın olduğu için vâkıf kendi itikadi üzere sufilerin zaviyede kalmasına izin vermiştir.

Zaviyeler insanları tembelliğe ittiği kişilerin çalışmadan burada karınlarını doyurup akarat-ı mevkufeden maaş aldıkları gibi konulardan dolayı eleştirilmiştir. Evet zaviyelerin vakfiyeleri incelendiğinde burada kalan sufilerin yemek ihtiyaçlarının karşılanması ve yıllık belirlenen meblağın bu kişilere ödenmesi gibi şartların varlığı görülmektedir. Ancak şehirlerdeki vakfiyelerde sufilerin zaviyelerde kalabilecekleri maksimum süreler belirtilmiş, süre bitiminden sonra zaviyelerden çıkarılmaları istenmiştir.

Bu durum misafirler içinde geçerlidir. Onlar içinde maksimum süreler genellikle belirlenmiş ve süre dolduktan sonra zaviyeleri terketmeleri istenmiştir. Orhan Gazi'nin Bursa'da yaptırmış olduğu zaviyeye gelen misafirlerin en fazla üç kalabileceklerini makul mazaretleri olursa müteveli ya da nazırın uygun görmesi halinde bu üç günlük sürenin uzayabileceğini İnsanları kırmamaları adına baştan şartların gelen misafirlere söylenmesini ve bu zaviyedeki belirlen kurallara uymalarını şart koşmuştur. Tarihi kayıtlarda Orhan Gazi'nin dönem dönem zaviyeleri kontrol ettiği şartlara uymayan ve zaviyeleri mesken haline getiren kimseleri zaviyelerden çıkararak Anadolu'nun çeşitli vilayetlerine gönderdiği kaydedilmektedir.(Emir, 1994) Ayrıca şunu da ifade etmek gerekir Sufiler şeyhlerinin izni olmadan kendi isteklerine göre zaviyeyi terk edemezdi. Ya sılayı rahim ya hastalık ya da hac için zaviyeyi terk etmelerine izin verilirdi. Mazeretsiz

belirlenen süreden fazla zaviyeyi terk edenlerin seccadelerinin kaldırılarak yerlerine yeni sufiler yerleştirilirdi. Kırsaldaki zaviyelerde ise sufiler yeterli akarları olmadığından dolayı bağda bahçede çalışıp kendi yevmiyelerini kendilerinin çıkardıkları bilinmektedir.

Son olarak da kadınlara yönelik olarak da zaviyelerin kurulduğunu söylemek gerekir. H. 2 C. Evvel 730 tarihinde Şam Naibi Ebu Said Tenkez b. Abdullah Kudüs'te medrese cami ve zaviye inşaa ettirmiş bunları vakfederek bir takım şartlarda koymuştur. Bizi ilgilendiren kısmı Ebu Said Tenkez inşa etmiş olduğu zaviye ile ilgili koymuş olduğu şartlarla ilgilidir.(VGMA, df.608/1, sy.55, sr.63) Vakfiyeye göre zaviyede müslüman, diyanetli, hayırlı, salahlı, dul yani bekâr, yaşını almış ribatta devamlı ikamet edici on iki fakir hatun kalacaktır. Bu oniki kadından biri diğerlerine şeyh ve biri zaviyeye kayyıme biri de gelen fakir hatunlara bevvab olacaktır. Şeyh olan hatun diğerlerine beş vakit ve teravih namazında imam olacak kayyım ve bevvab olan kadın ise zaviyenin sergilerini serecek, zaviyeyi süpürüp temizleyecek, abdesthanesini yıkayacak ve çerağlarını yakıp söndürecek. Oniki kadın her gün sabah namazından sonra zaviyenin divanhanesinde toplanıp ihlası şerif ve muavvezeteyn ve fatiha-i şerifeyi okuyacak, Cenab-ı Hakk'ı zikredecek ve efendimize salavatı şerife getirecek sonra şeyh olan hatun zikri geçen dua gibi dua edecektir.

Değerlendirme ve Sonuç

Zaviyeler sadece sufilere yaşam alanı sağlamamış aynı zamanda bir yerden bir yere gitmekte olan halkın karnının doyurulması ve belirli süre misafir edilmesi görevlerini de üstlenmiştir. 13. Yüzyılda hemen hemen bütün Anadolu'da faaliyet gösteren zaviyeler ve orada yaşayan sufiler kurdukları vakıflar aracılığı ile insanları eğitmiş ve Anadolu'daki tasavvufi, irfani anlayışın yaygınlaşmasına öncülük etmiş, yaşadıkları coğrafyada halkın gönlünü kazanmış böylece fetihler gönüllerin fethi ile kalıcı hale gelmiştir.

KAYNAKÇA

Emir, Sedat, Erken Osmanlı Mimarisi'nde Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler, I-II, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994

Kara, Mustafa, *Tekke ve Zaviyeler*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2017.

Numan, İbrahim, "İlk Devir Türk Sufi Merkezlerinin Mahiyetleri ve Mimarilerinin Menşei Hakkında", *Vakıflar Dergisi*, 19 (1985), s. 31-48

Ocak, Ahmet Yaşar. "Zâviyeler: Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme", *Vakıflar Dergisi* 12 (1978): 247-269.

Uludağ, Süleyman, (1997), "Hankah", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 16. İstanbul.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No: 608/1, Sayfa No, 55 Sıra No, 63.